

СМАРТСПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ЕФЕКТ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

Інститут економіки промисловості НАН України

Анотація. У статті розглянуто концепцію смартспеціалізації через призму ключових положень теорії вільної торгівлі, до яких досі відносять теорію порівняльних переваг Д. Рікардо. Розкрито обмеження рікардової теорії для промислово незміцнених країн і простежено в історичній ретроспективі діаметрально протилежну їй стратегію розвитку економічно потужних країн в досягненні ними конкурентних переваг у промисловості. З урахуванням цього окреслено ключові орієнтири розроблення стратегії смартспеціалізації в Україні з метою недопущення консервації сировинного характеру національної економіки та закріплення за нею другорядного положення у світі.

Ключові слова: смартспеціалізація; стратегії смартспеціалізації; теорія вільної торгівлі; порівняльні переваги; промисловість; Європейський Союз; Україна.

SMART SPECIALIZATION AND THE EFFECT OF FREE TRADE: ISSUES OF THEORY

Abstract. The article considers the concept of smart specialization through the prism of the key provisions of the theory of free trade, which still include the theory of comparative advantage D. Ricardo. The limitations of Ricardo's theory for industrially weak countries are revealed, and the development of the opposed to it strategy of economically powerful countries in achieving their competitive advantages in the industry is traced in historical retrospect. Given the above, the key guidelines for the development of smart specialization strategies in Ukraine to prevent the preservation of the raw materials of the national economy and to consolidate its secondary position in the world are outlined.

Keywords: smart specialization; smart specialization strategies; free trade theory; comparative advantages; industry; European Union; Ukraine.

Незважаючи на те, що концепція смартспеціалізації швидко завоювала популярність, отримавши поширення по всьому Європейському Союзу (ЄС) і далеко за його межами, теоретична розробленість її основних положень є недостатньою, що відбивається на практиці. Автори концепції від самого початку не бачили в цьому проблеми і натхненно вказували на те, що історія успіху смартспеціалізації є «прекрасним прикладом того як «політика випереджає теорію» («policy running ahead of theory») [1, с. 1]. Проте, по закінченні семирічного періоду впровадження стратегій смартспеціалізації в Політику Згуртованості на 2014-2020 роки у межах стратегії ЄС «Європа 2020», є підстави говорити, що далеко не всім регіонам ЄС вдалося успішно їх реалізувати. Нерівність в регіональному та місцевому розвитку зберігається, зростає невдоволеність населення політикою ЄС, особливо в менш економічно розвинутих країнах і регіонах [2].

Чому ж так відбувається? Чому в одних країнах і регіонах ЄС підхід смартспеціалізації виявився результативним, а в інших – ні, що на це впливає? Які уроки з досвіду ЄС можуть винести інші країни, зокрема Україна?

Відповіді на ці питання можна знайти в економічній теорії, чому і буде присвячена дана стаття.

Найперше слід зазначити, що концепція смартспеціалізації поєднує в собі погляди різних економічних шкіл, в чому, безперечно, полягають її сильні сторони. Інше питання – які це погляди та школи і як вони можуть бути застосовані у країнах і регіонах з різним рівнем розвитку економіки та промислового виробництва, багатих і бідних, великих і малих.

У цьому дослідженні ми не ставимо за мету розкрити нюанси усіх цих шкіл, а зосередимося на ключових положеннях теорії вільної торгівлі, до яких досі відносять теорію порівняльних переваг Д. Рікардо. На наше переконання, відповіді на вищезазначені питання потрібно шукати саме тут.

Отже, концепція смартспеціалізації відштовхується від положень класичної школи економіки, яка спростовує будь-які спроби держави втручатися в роботу вільного ринку, а точніше – від теорії розподілення праці А. Сміта й теорії порівняльних переваг Д. Рікардо. Зокрема остання стоїть на позиціях захисту вільної торгівлі, стверджуючи, що будь-яка країна – і потужна, і менш розвинена – може вигідно спеціалізуватися на тих галузях, у яких вона має найбільшу перевагу у порівняльних

витратах над іншими країнами. Або, якщо такої переваги вона не має, тоді їй слід зосередитися на продукції, у виробництві якої її торговельний партнер має найменшу вартісну перевагу.

Начебто усе виглядає логічно, якби не одна обставина: рикардова теорія не враховує фактор технологій [3]. Відповідно до її положень, технологічна база країни представляється чимось фіксованим і незмінним, на що не можна вплинути, отож урядам не має сенсу опікуватися цими питаннями, а краще зосередитися на національних порівняльних перевагах. Така логіка не спрацьовує, якщо країна прагне оволодіти новими технологіями для виробництва більш складної, дорогої продукції, що забезпечить розвиток її економіки. Для оволодіння новими технологіями потрібен час, а тому технологічно відсталі країни потребують періоду захисту своєї промисловості від зарубіжних конкурентів на термін, необхідний для такого освоєння. Обираючи цей шлях, країна зазнає збитків, оскільки відмовляється від можливості ввозити зарубіжну продукцію вищої якості за нижчою ціною, ніж виробляється нею самою. Але платити таку ціну все ж таки потрібно для розвитку власних передових технологій та формування конкурентоспроможного промислового сектору. З огляду на зазначене, можна говорити, що рикардова теорія влаштує ті країни, які погоджуються з розстановкою технологічних і промислових сил у світі, але не ті, які прагнуть її змінити. І навряд чи сьогодні знайдеться хоча б одна бідна країна, яка готова змиритися з відставанням, сировинним характером своєї економіки та другорядним положенням у світі.

Свого часу на це не пішли ні США, ні Японія, ні Франція, ні будь-яка інша розвинена сьогодні країна світу.

Першим в історії, хто висунув аргумент на користь незміцнених виробництв та використання протекціоністських засобів, був міністр фінансів США Александер Гамільтон. У 1791 р. у своєму звіті до Конгресу [4] він заявив, що уряд США має підтримувати та розвивати національні галузі мануфактур, які поки що знаходяться в «зародковому стані», захищаючи їх від зарубіжних конкурентів, аж поки вони не зміцніють. Як урядові заходи захисту американських мануфактур він запропонував використовувати тарифи і субсидії, а також наголошував на необхідності інвестування в інфраструктуру (особливо відмічав важливість доріг і каналів для внутрішнього судноплавства), спонукання людей до здійснення відкриттів і винаходів за допомогою премій та усебічної підтримки.

Цей курс США запровадили у 1816 р. і вже на початку 1830-х рр. мали найвищий середній промисловий тариф у світі, який протримався майже ціле століття (!) – до початку Другої світової війни [5, с. 34]. Це дозволило країні побудувати сильний виробничий сектор. Для порівняння, Франція на той час була цілком імпортозалежною та відсталою у багатьох галузях. За словами Жана Монне, «виявилось, що у 1938 р. французький робочий виробляв у три рази менше, ніж американський ... Один наш селянин кормив п'ятьох споживачів, а американський – п'ятнадцять. В цьому не було нічого дивовижного, оскільки у Франції на один трактор припадало двісті сільськогосподарських працівників, а в Сполучених Штатах – сорок три» [6, с. 286]. Глибока дезорганізація економічного механізму і без того технологічно відсталої Франції, яка зазнала колосальної шкоди після двох світових війн, прагнення ні в якому разі не допустити розв'язання нової війни спонукали Ж. Монне розробити план з модернізації та переоснащення країни.

Він будувався на трьох китах: по-перше, підняти національне виробництво на вищий технологічний рівень; по-друге, підвищити обсяг виробництва та знизити вартість продукції для забезпечення її конкурентоспроможності на зовнішніх ринках; по-третє, здійснювати реконструкцію та відновлення країни потрібно терміново, згуртовуючи націю навколо єдиної мети – модернізації Франції. Будь-яке потакання інтересам окремих груп, які зацікавлені в збереженні, а не відновленні виробничого потенціалу країни, на переконання Ж. Монне, зупинило би прогрес і підвищення рівня життя та перетворило би Францію на другорядну державу [6, с. 291]. Об'єднавши зусилля з іншими країнами (Західною Німеччиною, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом та Італією), Франції вдалося досягти багатьох запланованих структурно-технологічних змін.

Повертаючись до А. Гамільтона, зазначимо, що його ідеї щодо необхідності підтримки та розвитку виробничих галузей, захисту їх від зарубіжних конкурентів були розвинуті німецьким економістом Фрідріхом Лістом, якого, до речі, помилково вважають їх автором. Спочатку він підтримував ідею вільної торгівлі між різними країнами і лише після того, як познайомився з аргументами А. Гамільтона, змінив свою думку на протилежну. Ф. Ліст визнав, що вільна торгівля йде на користь країнам з однаковим рівнем розвитку, але шкодить відсталім країнам, якщо вони торгують з економічно потужнішими державами. Тому, як зазначає норвезький економіст Е. Райнерт, Ф. Ліст застерігав слабкі, особливо малі, країни передчасно відкривати свої ринки для зарубіжних промислових товарів. Він наполягав на тому, що вільну торгівлю потрібно вводити повільно, поступово, інакше бідні країни ризикують ще більше збідніти. Спочатку їм потрібно здійснити

індустриалізацію, розвинути конкурентоспроможний промисловий сектор, а вже потім вони можуть вигідно відкритися для глобальної вільної торгівлі [7, с. 87-88, 192].

Е. Райнерт нагадує нам, що усі багаті сьогодні країни використовували одну і ту ж саму стратегію – вони відмовлялися від сировинної орієнтації на користь переробної промисловості та обов'язково проходили через період, коли емуляція – бажання та прагнення зрівнятися або перевершити – була їх головним пріоритетом. Він влучно зауважує, що після 1957 р., коли Радянський Союз запустив перший супутник і стало зрозуміло, що він випереджає США у космічній гонці, росіяни могли б, озброївшись рикардовою теорією, аргументовано стверджувати, що американці мають порівняльну перевагу в сільському господарстві, а не в космічних технологіях. Слідуючи такій логіці, США мали б виробляти продукти харчування, а Радянський Союз – космічні технології. Проте, США обрали не рикардову теорію, а протилежну їй стратегію емуляції, створили у 1958 р. НАСА, аби наздогнати і перевершити Радянський Союз у сфері космічних технологій [7, с. 25, 46-47]. На даний час у справі вибору стратегії розвитку, що може бути наочнішим для слабозвинених країн третього світу?

Беручи до уваги зазначене, слід констатувати, що Україна опинилася в складному становищі. Угода про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі як складова Угоди про асоціацію з ЄС часто сприймається як джерело економічного зростання та соціального добробуту країни, що радше є спрощеними емоційними судженнями та бажаннями, ніж має зв'язок з реальною дійсністю. Адже при цьому не враховується рентний, сировинний характер української економіки, її слабкість і вразливість, неспроможність виробляти в необхідних обсягах конкурентоспроможні на європейському та світовому ринку товари та послуги. За теорію А. Гамільтона і Ф. Ліста, відкривши внутрішній ринок для європейської продукції, Україна шкодить собі, бо не спроможна на рівних конкурувати з потужними європейськими виробниками. Технологічні й виробничі умови, що склалися в країнах-членах ЄС, принаймні у більшості з них, та в Україні – непорівнянні. Розвинуті країни-члени ЄС перебувають у процесі переходу до нового, шостого технологічного укладу – Індустрії 4.0, у той час як в Україні досі домінують виробництва третього і четвертого технологічних укладів, а інновації не є серед пріоритетів ані промисловців, ані держави. Ці відмінності мають бути враховані при розробленні стратегій смартспеціалізації в Україні, які не повинні заганяти нашу країну в глухий сировинний кут з огляду на наші «порівняльні переваги» володіння сировиною, натомість вони мають надавати можливості для науково-технологічного поступу, реіндустріалізації економіки на основі ефективного опанування досягнень Індустрії 4.0 та розвитку принципово нових видів діяльності, які наступними десятиліттями формуватимуть ринки з найвищими рівнями прибутковості, на кшталт точної медицини і геноміки, робототехніки і кіберзахисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Foray D., David P.A., Hall B. H. Smart specialisation: from academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and the difficulties involved in its implementation. MTEI-Working_Paper-2011-001. Lausanne: Ecole polytechnique federale de Lausanne, 2011. 16 p.
2. Dijkstra L., Poelman, H., Ridriguez-Pose A. The geography of EU discontent. *Regional Studies*. 2019. Vol. 54. No. 6. P. 737-753. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1654603>
3. Ha-Joon Chang. *Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*. London: Bloomsbury Press, 2007. 254 p.
4. Alexander Hamilton's Final Version of the Report on the Subject of Manufactures [5 December 1791]. Founders Online. *National Archives*. URL: <https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-10-02-0001-0007>.
5. Ha-Joon Chang. *Economics: The User's Guide*. London: Penguin books, 2014. 304 p.
6. Монне Ж. Реальность и политика. Мемуары. Москва: Московская школа политических исследований, 2000. 664 с.
7. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. 384 с.

Підоричева Ірина Юрївна – доктор економічних наук, завідувачка сектору проблем інноваційно-інвестиційного розвитку промисловості, Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ, e-mail: pidoricheva@nas.gov.ua

Pidorycheva Iryna Yu. – Dr. Sci. (Econ.), Head of the Sector for Problems of the Innovation and Investment Development in Industry, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine, Kyiv, e-mail: pidorycheva@nas.gov.ua